

SİYÂSETNÂMELERİN DİLİ OLARAK ADALET

Kadir Canatan*

Batı'da siyasetin karşılığı olarak kullanılan politika kelimesi, Eski Yunan'dan gelmektedir. “Siyaset” (politics) kelimesi polisden gelir ki bunun sözlük anlamı şehir devletidir. Eski Yunan toplumu, her biri kendi hükümet sistemine sahip bağımsız şehir-devletleri topluluğu şeklindeydi. Bu şehir devletlerinin en büyüğü ve etkili olanı, genellikle demokratik yönetimin beşiği olarak tasvir edilen Atina idi. Bunun ışığında siyaset polisin işlerine, daha doğrusu “polisle ilgili olan” a atıfla anlaşılabilir. Bundan dolayı, bu tanımın modern biçimi, “devletle ilgili olan”dır. Bu siyaset görüşü, terimin gündelik kullanımında açıkça belirginleşir: kamu görevi alan insanların “siyasette” oldukları veya buna çalışanların “siyasete girdikleri” söylenir. Bu, akademik siyaset biliminin de devamına katkıda bulunduğu bir tanımdır.”¹

Arapça'dan dilimize geçen siyaset kelimesi, sözlükte seyislik ve at yetiştirme anlamına gelse de aynı zamanda insanın kendini yetiştirmesi ve eğitmesi yanında toplumun ve devletin idaresi anlamında da kullanılmaktadır.² Kavramsal olarak Kurân'da siyaset kelimesi bulunmasa da egemenlik, siyaset, yönetim ve önderlikle ilgili pek çok kavram bulunmaktadır. Sözelimi emr, emanet, mülk, hüküm, velayet, şura, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak, adalet, imam, halife, ululemr, sultan, melik, seyyid, vekil, vezîr, cebbar, beyat, itaat, zulüm, isyan, kıyam, tuğyan, bagy, fitne, medine, cihad, fetih, barış, ıslah ve dar (ülke) gibi tümüyle siyasal çağrışımları olan kavramlara rastlamaktayız. Müslümanların tarihinde sıkça kullanılan ülulemr, sultan, melik, seyyid, vekil ve vezîr gibi kavramlar, Kurân'da olgusal anlamda kullanılmaktadır. Bu kavramlar, bazen olumlu bazen de olumsuz bir bağlamda kullanıldığı dikkate alınırsa tarihte iyi

* Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

¹ Heywood, A. (2013), Siyaset, s.23-24, Adres Yayınları, İstanbul.

² Develioğlu, F. (1982), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Siyaset maddesi, s.1149, Aydın Kitabevi, Ankara.

önderlik örnekleri bulunduğu gibi kötü önderlik örnekleri de bulunmaktadır.

Siyâsetnâme kavramı, Arapça “siyaset” kelimesi ile Farsça mektup anlamına gelen “nâme” kelimelerinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmış bir terkiptir. Dilde gerçekleşen bu terkip, siyâsetnâmelerin tarihsel ve kültürel kaynaklarına da açıkça işaret etmektedir: İslam kültüründe yazılmış olan siyâsetnâmelerin en önemli kaynaklarından biri Fars kültür havzasıdır. “Siyâsetnâme”, kavram olarak siyasetle ve devlet yönetimiyle ilgili eser demektir. Ayrıca siyâsetnâmeler, esas konu olarak devlet yönetimini ele aldığına ve özellikle İlk ve Orta Çağlarda iktidar ve siyasal otoriteyi elinde bulduranlar hükümdarlar olduğuna göre daha ziyade hükümdarlar için kaleme alınmış eserlerdir. Hemen her siyâsetnâmede hükümdarlarda bulunması gereken nitelik ve özellikler; devlet yönetiminin ve saltanatın şartları ve esasları birbiri ardınca sıralanır ve tartışılır. Devrin zihniyet, anlayış ve inancına göre en ideal ya da en uygun ahlaki, sosyal ve siyasal organizasyonun nasıl olması gerektiği, bu amaçlara hangi yollardan ulaşılabileceği gösterilmeye çalışılır. Halkın, toplumun ve devletin durumu tasvir edilerek hükümdarlara nasıl bir tavır takınmak, hangi tedbirleri almak ve ne türlü bir ıslahata gitmek gerektiği konusunda öğütler verilir. Bu arada kötü yönetimin, adaletsizliğin ve zulmün zararlı sonuçları ortaya konulur.³

Dört Temel Erdem: Bilgelik, Yiğitlik, Ölçülülük ve Doğruluk

Değerler, kültürün “ruh”unu; kurallar da “beden”ini oluştururlar. Ruhla beden arasındaki ilişki nasılsa değerler ile kurallar arasındaki ilişki de öyledir. Bir insanın ruhunu kaybetmesi bedeninin cansız kalması ve ölmesi neyse bir toplumdaki kuralların da varlık gerekçesi olan değerlerle ilişkisini koparması öyledir.

Sosyoloji literatüründe değerler, “iyi” ve “kötü” hakkında bize fikir veren soyut düşünceler olarak tanımlanır. Biz bu düşünceleri, sosyalleşme süreçleri boyunca toplumdan alırız. Toplumsallaşmadan önce neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda

³M. Aslan, (1989), “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyâsetnâmeler”, s.246, Sosyoloji Dergisi, C. 3, Sayı:1, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

herhangi bir fikrimiz yoktur. Felsefede John Locke'un ifade ettiği üzere zihnimiz doğuştan “boş bir levha” (tabula rasa) dır. İslâm kültüründe insanın ilk yaratılış hali “fitrat” olarak deyimlenmiştir. Her insan ya da çocuk, fitrat üzere doğar, sonra anne ve babası onun nasıl bir kimlik edineceğine karar verir.

Eski Yunan filozofları, sözgelimi Plato temel değerleri **bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve doğruluk** olarak saptamıştır. Bu dört değer, aslında devlette bulunması gereken özelliklerdir.⁴ Bu anlamda siyasal değerlerdir. İyi devlet, vatandaş için de iyi bir rol modelidir. İlk değer “bilgelik”tir, çünkü devlet kararlarını bilgece vermek zorundadır. Bilgece karar vermek ise bilgi ve kavrama meselesidir.

İkinci değer “yiğitlik”, bir çeşit koruma ve savunma işlemidir. Kanun koyucu, eğitim yoluyla neden korkulup, neden korkulmayacağını insanlara aşlamıştır. Devleti koruma işini üstlenen azınlığın işi, aşılana bu değerleri her yerde, her zaman korumaktır. Bugünkü terimlerle yiğitlik, hukuk devletini içselleştirmiş kolluk kuvvetlerinin yasaları koruma ve kollama işlemidir. Üçüncü değer olan “ölçü (lülük)”, öteki değerlerden daha çok bir düzen ve ahenge benzer. Ölçü, insanların istek ve tutkularına vurduğu bir çeşit dizgindir. Ölçülü devlet, kendine hâkim devlettir. Çünkü onda iyi yan, kötü yanı buyruğu altına almıştır. İnsan da böyledir, kendinde bulunan kötü eğilimleri iyi yanıyla kontrol altına almışsa kendine hâkim ve ölçülü biri olur. Kendine hâkim kişi, hem köle hem de efendidir.

Ölçü, önceki değerlerden farklı bir değerdir. Yiğitlik ve bilgelik toplumun sadece bir kesiminde bulunur ve onlar sayesinde toplum yiğit ve bilge kılınır. Oysa ölçü, bütün topluma yayılır. Hem bireysel hem de toplumsal olarak neyin önde tutulacağı bilinir ve toplumda bir ahenk ve uyuşum ortaya çıkar. Bunun siyasal anlamı şudur: Tutkularına hâkim olan yönetici azınlık, çoğunluğun kötü tutkularını kontrol etmekle kalmamalı, ölçüyü tüm topluma eğitim ve örneklik yoluyla hâkim kılmalıdır. Açıktır ki Platon'un devleti ilk iki noktada seçkin bir tutuma sahipken, ölçülülük konusunda toplumcu bir anlayışa yönelmiştir.

⁴ Devlet, s.125, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

“Doğruluk” ya da “adalet”, geriye kalan ve hepsini tamamlayan bir değerdir. Pekiyi doğruluk nedir? Devlet ve toplumda doğruluk, herkesin kendi işini yapması ve birinin diğerinin işine karışmamasıdır. Adalet, diğer değerleri de doğuran ve yaşatan temel değerdir.

Platon, devlet için öngördüğü bu değerleri bireyler için de öngörür. Devleti akıllı yapan neyse (bilgi), insanı da akıllı yapan odur. Bir devlet, neden yiğitse (kurallara uyma ve koruyuculuk) insan da aynı şeyden dolayı yiğittir. Bir devleti ölçülü kılan şey neyse (kendine hâkimiyet), insanı da ölçülü kılan odur. Bir devlette doğrunun kuralı neyse (her sınıfının kendi işini yapması) insanda da bu kural işlemelidir. Yani insanın içindeki her organ kendi işlevini yerine getirdiğinde doğruluk sağlanmış olur.

Kadim filozoflar dört erdemi, “temel” erdemler olarak görürler ve diğer erdemleri de bunların bir parçası ya da türevi olarak telakki ederler. Sözelimi hikmetin zekâ, çabuk anlama, zihin duruluğu, kolay öğrenme, doğru düşünme, belleme ve düşünme gibi alt şubeleri bulunmaktadır. Bilgece karar vermek, tüm bu düzeylerde olgunluğa ulaşmakla mümkündür.

Çağdaş Siyasal Değerler: Eşit, Özgürlük ve Kardeşlik

Modern değerlerin ne olduğunu bir çırpıda saymak zordur, ancak modern zamanlara damgasını vuran Fransız Devrimi'nin tüm dünyada popüler değerler haline getirdiği üç simge değeri, siyasal alanda “modern değerler” olarak adlandırmak yanlış olmaz: **Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik**. Avrupa Birliği çerçevesinde avronun dolaşıma girmesine kadar bu simge-değerler, Fransız paralarının üstünde yazılı olarak kalmıştır. Her ne kadar bu üç modern değer, Fransız Devrimi'ne özgü ve onun yarattığı değerler ise de iki noktada açılım olmuştur. Birincisi, Fransız Devrimi'nin etkisiyle önce Avrupa kıtasında, sonra da tüm dünyada bu değerler yayılmıştır ve pek çok ülkede büyüleyici etkileri olmuştur. Aydınlar başta olmak üzere tüm toplum kesimlerinin ama özellikle de aktivist kadın ve gençlerin ağzında uzun dönem haykırılan sloganlar olmuştur.

İkinci olarak bu değerler, sosyolojide “değerler genelleşmesi” olarak adlandırılan bir süreç içinde birbirinden farklı siyasal akımlara ilham kaynağı olmuştur. Modern demokratik siyasal kültür bu değerler tarafından belirlenmiştir. Başlangıçta bu değerler, burjuvazinin ve onun ideolojisi olan liberalizmin kavramlarıydı. Burjuvazi, özgürlük denilince özellikle teşebbüs özgürlüğünü ve hür teşebbüsün önündeki engellerin kaldırılmasını; eşitlik denilince yurttaşların kanun önündeki eşitliğini ya da başka bir deyişle, geçmiş dönemde bazı sınıflara özgü ayrıcalıkların kaldırılmasını kastediyor; kardeşlik denilince de sınıflar arasında dayanışma ilişkisini; yani sınıf çatışmasının olmadığını veya olmaması gerektiğini ifade ediyordu. Toplumda farklı sınıflar vardı, ama bu işbölümünün gereği olarak kaçınılmaz bir durumdu.

Bugün liberal partilerin dışındaki partiler ve akımlar da bu değerlere atıfta bulunmaktadır. Fakat aralarındaki fark, bu değerlerin öncelikler sıralaması ve bu kavramlara yüklenen anlamlar noktasındadır. İşçi sınıfını temsil eden partiler ve sosyalistler, eşitliği öncelikli değer olarak görürler ve bunu da sadece hukuksal bir olay değil, sosyo-ekonomik bir değer olarak yorumlarlar. Hem toplumsal bir hareket, hem de bir siyaset tarzı haline gelmiş olan feminizm ise, eşitliği cinsler arasında gerçekleştirilmesi gereken bir ilke olarak görür. Onların “eşitlik mücadelesi” söylemi, Marksistlerinkinden farklıdır. Hıristiyan demokratik partiler ise farklı sınıflar ve gruplar arasındaki dayanışma anlamında kardeşliğe atıf da bulunurlar ve toplumsal dayanışmayı tesis etmeye çalışırlar. Demek ki modern değerler tüm siyasal ve toplumsal akımlar için önemli olmakla birlikte bir öncelikler sıralaması yapıldığında her biri bir değere vurgu yapar.

Tanzimat’tan başlayarak Osmanlı modernleşme sürecinde Fransız Devrimi’ne ait değerlerin bizde de popüler değerler haline geldiğini görmekteyiz. Tanzimat aydınları ve devlet adamları, Osmanlı’yı oluşturan farklı unsurlar (milletler) arasındaki eşitliğe ve bireysel haklara vurgu yaparlarken, Meşrutiyet dönemi aydınları istibdat olarak ifade edilen Osmanlı yönetim tarzına “hürriyet” ya da “özgürlük” ilkesi temelinden itiraz etmişlerdir. Bu kavram, dönemin tüm aydınlarının başvurduğu kilit kavramdır. Bu kavram, adeta dönemin insanlarını

sınıflandırmak için kullanılan temel ölçüttür: Hürriyet'ten yana olanlar yönetime muhaliftirler, yönetime taraf olanlar ise hürriyet karşıtıdır.

Siyasal değerlerin bir akım haline gelmesi ve sistemleşmesi İkinci Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu fikir akımlarını Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” (1904) olarak adlandırmış ve aynı adlı makalesinde zamanın üç önemli fikri hareketi olan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını, imkânları, yaşama şansları ve çıkmazlarıyla değerlendirmiştir.

20. yüzyılın başında Osmanlılık idealinin giderek işlevsiz hale gelmesiyle birlikte, “Üç Tarz-ı Siyaset”ten biri ortadan kalkmış ve geriye, giderek güçlenen Türkçü ve diğer milliyetçi hareketlerle ve bunun karşıtı olan İslamcılık akımı kalmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde duruma vaziyet eden İttihad ve Terakki Partisi ideolojik bakımdan Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altında gelişmiştir. 1908 İhtilali, ordu tarafından ve de “Alman subayları” olarak bilinen, Almanya’da eğitim görmüş Türk askeri tarafından yapılmıştır. Alman dostu olan bu subaylar ve fikir adamları, daha sıkı Türkçü fikirlere sahiptirler ve kültür kavramı etrafında birleştirilmiş bir “Türk” öznesinin devleti yapılandırmasını hedefliyorlardı. İkinci kuşak ittihatçıların en yakın müttetikleri de Osmanlı Yahudileridir. Yahudiler, İttihad ve Terakki’ye hem mali hem de fikri destek vermişlerdir.

Cumhuriyet döneminde bir yandan Fransız tarzı milliyetçilik ile Alman tarzı milliyetçilik, diğer yandan da “Misak-i Milli” sınırlarına çekilmiş Kemalist milliyetçilik ile Pantürkist milliyetçilik arasında bir rekabet söz konusudur. Kemalist milliyetçilik, daha etnik ve seküler bir nitelik taşımaktadır. Zaman zaman işbirliği yapsalar da çoğu zaman rakibini (Pantürkist-Turancı milliyetçilik) bastırmış ve resmi bir görüş olarak modern Cumhuriyete damgasını vurmuştur.

Türkiye’de resmi ideolojinin temsil ettiği değerler “Atatürkçülük” olarak ifade edilen ilkelerdir ve bunlar aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi’nin de dayandığı ilkelerdir. Bu ilkeler, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik

ve Devrimcilik kavramlarıyla “altı ok” şeklinde ifade edilmiştir. Her bir ilke, otoriter ve vesayetçi bir düzen oluşturmanın gerekçesi olmuştur. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık farklılıkları maskelemek ve baskı altına almak, laiklik din ve dindarlık üzerinde demoklesin bir kılıcı gibi kullanılmış, Devletçilik özel sektörün gelişmesine ket vurmuş, Devrimcilik ise eskiyi kötölemenin ve her türlü muhalif hareketin karşı-devrimci ve gerici olarak damgalanmasına yol açmıştır.

Özet olarak geleneksel dönemden modern döneme geçerken “adalet” kavramı geri plana atılmış ve bunun yerine “eşitlik” ilkesi geçirilmiştir. Bu noktada adalet ve eşitlik ilkeleri arasındaki ilişki de önemli bir sorun haline gelmiştir. Adalet eşitlik midir? Yoksa daha fazla bir şey midir? Geleneksel dönemde yazılmış olan siyâsetnâmelerin analizi bize bu sorunun da bir cevabını verecektir.

Kutadgu Bilig: Hükümdarlığın Simgesi Olarak Adalet

Türk edebiyatında ilk siyâsetnâmeyi yazmak, 11. yüzyılda yaşamış olan Yusuf Has Hacib’e nasip olmuştur. Onun elinden çıkan “Kutadgu Bilig” (Mutluluk Bilgisi) adlı eser, hem sistematik hem de diyaloglardan oluşan özgün bir metindir. Eserin kurgusal ve temsili yönü, anılmaya değer başka bir özelliktir. Hakkında fazla bir şey bilinmeyen Yusuf Has Hacip Karahanlı Devleti zamanında yaşamıştır. Sarayda baş teşrifatçı olarak görev yapmıştır. İyi bir eğitim gördüğü, Arapça ve Farsça öğrendiği bilinmektedir. Kaşgar’da vefat etmiştir. Türbesi de bu kenttedir.

Kutadgu Bilig, 6645 beyitlik bir eserdir. Yazar eserin adı, içeriği ve amacı konusunda şu sözleri sarfetmektedir: “Çinliler ona Edebü’l-müluk derler, maçinliler onu Enisü’l-memalik diye adlandırırılar. Bu maşrik ilinin büyükleri buna doğruca Zinetü’l-ümera derler. İranlılar buna şahname derler, **Turanlılar Kutadgu Bilig diye anarlar...** Bil ki bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için, hükümdarlara daha çok faydalı olur.”⁵

Eser, Allah’a hamd, Peygamber ve Dört halifeye şükranla başlar. Devlet ve siyaset

⁵Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, s.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

meselelerini, bazı kavramlar ve kurgusal kişiler üzerinden ve onların karşılıklı diyaloglarıyla anlatır. Bu özellikleriyle, kesinlikle diğer siyâsetnâme kitaplarından farklıdır. Sanki bir piyes tarzında oynanması için oluşturulmuş bir metin şeklindedir. Eserde 4 temel karakter vardır: Gündoğdu, “Hükümdar”ı; Ögdülmüş, “Vezîr”i; Aydoğdu, “Bilge” bir kişiyi; Oğurmuş ise “Zahit” bir kişiyi temsil eder. Eserde her bir makam ve kişi belirli bir değeri temsil eder. Sırasıyla hükümdar, “Adalet”i; vezîr, “Aklı”; bilge, “Saadet”i; zahit ise “Akıbet”i simgelemektedir.

Adalet, hem hükümdarın hem de devletin bir özelliğidir. Hükümdar Gündoğdu, halvette olduğu bir gün sadece bilge Aydoğdu’yu kabul eder ve onun kendisini anlatmasını ister. O bir top üzerine oturup sağa sola yuvarlandıktan sonra kendi tabiatını anlatır. “Benim tabiatım top gibidir. Belirli bir mekânda durmam. Sürekli yer değiştiririm. Tabiatımda kararsızlık vardır. Saadet (mutluluk) denilen şey bugün vardır, yarın yoktur. Saadete güvenilmez. Benim adım bundan dolayı “dönek”tir. Ama sürekli yenilenmek güzel bir şeydir. Sürekli yeni şeyler peşinde koşarım.” Bunun üzerine hükümdar “Peki seni nasıl tutarız?”, “Seni bulduğumuz zaman nasıl elimizde kalmanı sağlayabiliriz?” diye sorunca bunun üzerine bilge Aydoğdu kendisini muhafaza etmenin şifrelerini de anlatır.

Mutluluğu bulan kişi, başkalarına karşı mütevazı, tatlı dilli olmalı; ifrat ve tefritten sakınmalı, para ve malı sarf edilmesi gereken yere sarf etmeli; büyüğe saygı, küçüğe sevgiyle muamele etmeli; kibir ve gururdan uzak durmalı; tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır. İşte, bunlar saadetin bağlarıdır!

Hükümdar Aydoğdu, bilgeyi dinledikten sonra sözü alır ve bu kez o kendi tabiatını anlatmaya başlar. İlk önce oturduğu tahta dikkat çeker: “Bak, bu üzerinde oturduğum tahtın üçayağı vardır. Üçayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz. Eğer üçayaktan biri yana yatarsa diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır. Üçayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa biri eğri olabilir. Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düzgündür.” Taht, sağa sola yatmayan ve işleri doğrulukla, adaletle halleden hükümdarın tutumuna işaret eder:

“Ben isleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam.”⁶

Ardından elindeki simgeleri tek tek anlatır. “Ey becerikli insan, **elimdeki bu bıçak** biçen ve kesen bir alettir. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. **Şekere gelince** o zulme uğrayarak benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir. O insan benden şeker gibi tatlı-tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler. **Zehir gibi acı olan bu Hint otunu ise** zorbalı ve doğruluktan kaçan kimseler içer. Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince bakarsın, acı Hint ilacı içmiş gibi yüzlerini ekşitirler. Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir. İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiç biri beni farklı bulmaz. Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa dünya huzura kavuşur. Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, iş yoluna girer. Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esasıdır. Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse bütün dileklerine kavuşur.”⁷

Son olarak hükümdar, adının nereden geldiğine ve bunun neyin simgesi olduğunu açıklar: “Âlim benim tabiatımı güneşe benzeterek bu adı verdi. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez. İkincisi güneş, doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halkla eriştirir, kendinden bir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Üçüncüsü bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır. Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştanbaşa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her, şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir; her kes benden nasibini alır. Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir. Güneşin burcu Aslan’dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden

⁶ A.g.e., s.69, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

⁷ A.g.e., s.69, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

kımıldamadığı için de evi bozulmaz. Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım katiyen değişmez.”⁸

Özetlersek, ilk Türk siyâsetnâmesinde adalet, devletin temel niteliği olarak değerlendirilir. Yapısı gereği adalet şaşmaz ve taraf tutmaz. Tatlı ve sert bir tabiata sahiptir. Zalimlere karşı sert, mazlumlara karşı yumuşaktır. Güneş gibi her yeri aydınlatır, ışığı bitmez ve onun etkisiyle yeryüzünde binlerce çiçek açar. Kendisinden hiçbir şey eksilmez, o neye dokunursa onu çoğaltır.

Ahlâk-ı Alâî: Erdemlerin Erdemi Olarak Adalet

Ünlü Türk-Osmanlı ahlâkçısı Kınalızade Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî adlı eseriyle tanınmıştır. Bu kitap Türkçe yazılmış ilk ahlak eseridir. Ahlâk-ı Alâî'nin muhtevası, ondan önce bu çizgide yazılan ahlâk kitapları olan Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Celâli'nin muhtevasıyla karşılaştırıldığında büyük bir benzerlik görülmektedir. Fakat o, diğer eserlerde karşılaşmadığımız kadar çok sayıda kaynağa müracaat ederek muhtevayı zenginleştirmiş, bu amaçla bol bol örnekleme yoluna gitmiş ve birçok hikâyeler anlatmıştır.

Ahlâk-ı Alâî'nin girişinde ilimler tasnif edilir ve ahlak ‘hulk ilmi’ diye tanımlanır. Aristo’dan etkilenmiştir. Mizaç ve huy kavramlarının tahlilini yapar. Kitap üç kısımdır: Ferdi ahlâk, Aile ahlâkı ve Devlet ahlâkı. Ali Efendi’ye göre siyaset (idare) iki kısımdır ve her kısmın bir lâzımı (gerekli kıldığı bir yönü) vardır: 1) Fazilete dayalı siyasettir. Buna Siyaset-i Fämme de derler, Tam ve olgun idare demektir. 2) Fazilete dayalı olmayan siyaset. Buna da Eksik siyaset veya Tagallübe (üstünlük zihniyetine) dayalı idare denilir.

Birinci idarede, idarecinin gayesi Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmak (ilahi meziyetlerle bezenmek) ve gerekli saadeti elde etmektir. İkinci idarede, idarecinin gayesi üstünlükle ve tasallutla nefsinin hevasına uymak (eğlenceye ve işrete düşkün olmak) tır. Bunun gereği de şekavet (kötülüktür) tır. Birinci idareci adaletle

⁸Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, s.70-71, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

yapışıp halkını ve tebaasını dost ve ahbabları sayar. İkinci idareci ise zulme sarılıp halkını kul ve köle kabul eder. Bu durumda her şey hükümdar içindir.

Plato'nun sözünü ettiği kadim değerler Müslüman dünyaya çeviri faaliyetleriyle birlikte geçmiş ve ahlâk kitaplarında yerini almıştır. Kınalızade Ali Efendi, Nasreddin Tusi'ye dayanarak kitabında söz konusu değerleri **hikmet, adalet, iffet ve şecaat** olarak bildirmektedir.⁹ Dikkat edilirse Kınalızade sadece Platon'un ölçü (lülük) olarak adlandırdığı değeri "iffet" olarak nakletmiştir. Osmanlı ahlakçısına göre iffet, şehvet ve haz gibi özbenliksel arzuların itidale kavuşmuş biçimidir. Bunun ifratı "fucûr" (azmak, yoldan çıkmak), tefriti ise "humûd" (meşru zevk ve hazdan geri durmak) tır. Her ikisi de erdemsizliktir.

Kınalızade, adaleti; ilk üç erdemin sonucu olarak ortaya çıkan bir erdem olarak görmüş ve erdemleri temelde üç olarak belirlemiştir. Bu erdemler insanda bulunan üç kuvvetle ilişkilidir: Temyiz ve idrak kuvvetinin kaynağı düşünsel özbenlik (nefsi meleki) olup onun itidal haline kavuşmasıyla "Hikmet" ortaya çıkar. Hikmet'in karşısı cehalet ve ahmaklıktır. Makam, üstünlük, tasallut, intikam ve saldırganlık kuvvetlerinin kaynağı gazap yetisi (nefsi seb'i) dir. Bunun itidalde olmasıyla "Şecaat" ortaya çıkar. Şecaatin ifratı atılganlık, tefriti ise korkaklıktır. İштиha veren arzuların kaynağı ise hayvansal özbenlik (nefsi behimi) tir. Bu nefsin itidali "İffet" demektir.

Adalet, alt erdemleriyle birlikte 12 başlıkta değerlendirilir. Bunlar sırasıyla 1) Dostluk; 2) Birlik; 3) Vefa; 4) Şefkat; 5) Sılayırâhim; 6) Mükâfat; 7) İyi ilişki; 8) Güzel yargı; 9) Sevimlilik; 10) Teslimiyet; 11) Tevekkül ve 12) İbadet'tir.¹⁰ Bu boyutlarıyla birlikte düşünüldüğünde adalet, sadece güzel yargı ve hukuka teslimiyetten ibaret değildir. Adalet sosyal boyutları daha baskın olan bir meziyettir.

⁹ A. g. e., s.87, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

¹⁰ A. g. e., s.96, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

Adaletin Alanları ve Şartları

Adalet nedir ve nasıl gerçekleştirilmelidir? Adalet, “Ahlâk-ı Alâî”de eşitlik olarak tanımlanır ve üç ilkedeki özetlenir:¹¹

- ❖ Herkese eşit muamele;
- ❖ Herkese liyakat ve yeteneklerine göre davranmak;
- ❖ Herkesi çalışma düzeyi ve yeteneklerine göre ödüllendirmek.

Adaletin gerçekleşmesi gereken, üç alan bulunmaktadır. Bu alanların başında mal ve şereflerin dağıtılması gelir. Başka bir deyişle adalet ilk önce sosyal ve ekonomik alanda gerçekleştirilmesi gereken bir paylaşımı ifade eder. Toplumda mal ve payeler farklı kesimlere eşit ve adil bir biçimde bölüştürülmelidir.

İkinci olarak alışveriş, kira ve rehin gibi ticari işlem ve uygulamalarda adalet gerçekleştirilmelidir. Bu anlamda adalet, daha özelden pazarın adaletidir. Ticari tüm işlemlerde “mizan” (terazi) önemlidir ve mizandan sapılmamalıdır.

Üçüncü olarak adalet siyasi edebin konusudur. Had, siyaset, kısas ve tazir gibi cezalarda siyaseti adaleti gözetmeli ve sert yüzünü ifade ederken asla adaletten sapmamalıdır. Cezalandırılması gerekeni, cezalandırılması gerektiği kadarıyla cezalandırmalıdır. Osmanlı literatüründe siyaset, daha çok bu anlamlarda kullanılan bir sözcüktür.

Peki adaleti kim, neyle sağlayacaktır?

Adalet, öznel bir olgu değildir. Adaleti sağlamak otoritenin görevidir. Otorite denildiği zaman da üç şey akla gelmelidir. İlk olarak adaletin temel kriteri, “ilahi kanun”dur. İlahi kanun her şeyin kendisine göre değerlendirildiği bir ölçüttür. En objektif ve en yetkin adalet, hukuksal adalettir. Hukuksal adaleti uygulayacak ikinci otorite, sözüne güvenilir ve açık sözlü olan hâkimdir. Hâkim hem hukuksal

¹¹A.g.e., s.113, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

adaleti temsil eder, hem de uygular. Bu anlamda hâkim, adaletin merkezinde olan kişidir.

Üçüncü adalet kriteri ise paradır. Para, piyasada alışverişi mümkün kılan ve adaleti gerçekleştirmeye yarayan bir araçtır. Takas ekonomilerinde değişim kabaca gerçekleşir ve adaleti sağlamak tam olarak mümkün değildir. Para ise en küçük birime kadar hesabın yapılabildiği ve dolayısıyla da adaletin gerçekleştirildiği bir kriterdir.

Hiyerarşik olarak bakıldığında en üst adalet kriteri, ilahi kanundur. Yönetici ve hâkim ilahi kanuna tabidir. Para ise yönetici ve hâkime tabidir. Birinci kanuna itaat etmeyen kâfir ve münafıktır. İkinci otoriteye itaat etmeyen ise zorba ve sapıktır. Üçüncü otorite olan paranın kurallarına itaat etmeyen kişiye hain ve hırsızdır.

Sonuç

Şüphesiz ki adalet kavramı, siyâsetnâmelerde sıkça geçen kavramlardan bir tanesidir, hatta temel ve öncelikli bir kavramdır. Bazen “üç ayaklı bir taht” olarak simgeleştirilmiş, bazen de “mizan” (terazi) olarak ifade edilmiştir. Adalet, hem padişahın hem de devletin bir özelliği olarak anılır. Şu da bir gerçek ki geleneksel dönemde devlet ve padişah birbiriyle özdeşleştirildiği için adalet daha çok padişahın özellikleri arasında sayılan bir ilke olarak yerini alır.

İkinci olarak adalet farklı yüzleri ve boyutlarıyla ifade edilir. Adalet, soyut bir değer değildir. Siyaset, ekonomi ve sosyal hayatta karşılığı olan ve toplum tarafından talep edilen bir şeydir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse Yusuf Has Hacip adaleti tarafsızlık ve eşit muamele olarak tanımlarken Kınalızade eşitlik olarak ele almıştır. Sonuncu yazar eşitlik ilkesine liyakat ve ödüllendirmeyi de ekleyerek daha geniş bir tanımlama yapmıştır.

Üçüncü olarak her iki yazar da adaleti toplumda denge ve istikrarın sağlanması için gerekli görmüşlerdir. Eğer devlet ve toplumda işler yolunda gidiyorsa bu adaletin göreceli olarak sağlandığının bir göstergesi olarak alınmıştır. İstikrar mı adalet mi

sorusu, daha çok istikrar varsa adalet de vardır şeklinde cevaplandırılmıştır. Başka bir deyişle istikrar hep ön planda görülmüş ve adalet ikinci plana atılmıştır. Bu mesele, günümüzde önemli oranda tersine çevrilmiştir. Adalet yoksa istikrar da yoktur!

Yaptığımız analiz ve çıkarımlardan sonra adaletin eşitlikle özdeş mi yoksa daha farklı bir kavram mı olduğu şeklindeki soruya cevap verebilecek durumdayız. Yusuf Has Hacip, adaleti devletin tarafsızlığı olarak tanımlamış ve halkın din, statü, cinsiyet ve mesleğine bakılmaksızın eşit olarak muamele görmesini adil bir devletin özelliği olarak görmektedir. Kınalızade ise adaleti doğrudan eşitlik olarak ele almıştır. Ancak bu eşitlik, geniş anlamda hem hukuksal hem de sosyal ve ekonomik boyutlarıyla irdelenmiştir. Bu durumda yeniden eşitlik ve adalet özdeş midir şeklindeki sorumuza dönecek olursak düşünürlerimiz böyle bir soruya doğrudan cevap vermemektedir.

Kanaatimizce adalet her zaman eşitlik değildir. Eşitlik bazen eşitsizlik de doğurabilir. Aynı işte çalışan iki kişiye eşit ücret vermek eşitliktir. Ancak kişilerin çalışma tarzı ve verimliliği aynı değilse abartılı bir ifadeyle bir kişi çalışıyor diğeri yatıyorsa bunların eşit ücretlendirilmesi adalet midir? Buna makul düşünen hiç kimsenin “evet” demesi mümkün değildir. Öyleyse bazen eşitsiz ücretlendirme adalet olabilir. Eşitlik, adaleti tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Adalet belki şu şekilde tanımlanabilir: Eşit durumlarda eşit muamele. Eğer durumlar farklı ise eşit muamele adalet değil, adaletsizlik olacaktır.

Kaynakça

Aslan, M. (1989), “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyâsetnâmeler”, Sosyoloji Dergisi, C. 3, Sayı:1, İÜ Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Develioğlu, F. (1982), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Siyaset maddesi, Aydın Kitabevi, Ankara.

Hacip, Yusuf Has (2003), Kutadgu Bilig, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Heywood, A. (2013), Siyaset, Adres Yayınları, İstanbul.

Platon (2006), Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Tusi, N. (2016), Ahlak-ı Nasiri, Fecr Yayınları, Ankara.